

Boekbesprekingen

Guiaux, M.

Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later

Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, augustus 2011, 96 pp.
ISBN 978 90 377 0577 5

Voorbestemd tot achterstand gaat over een groeiend maatschappelijk probleem onder Nederlandse gezinnen die gedurende hun levensloop met armoede en sociale uitsluiting te maken hebben. Centraal in de studie staat de intergenerationele overdracht van armoede en sociale uitsluiting. Blijven kinderen die in armoede zijn opgegroeid later ook arm en sociaal uitgesloten of lukt het hen om een hoge opleiding te volgen en goede arbeidsmarktuitkomsten te hebben? Ook kijkt de studie naar de mechanismen die bij deze overdracht een rol zouden spelen. Het onderzoek is uitgevoerd door het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en geschreven door auteur Maurice Guiaux. De huidige financiële crisis dat naar verwachting het aantal huishoudens onder de armoedegrens alleen zal doen toenemen, maakt deze studie juist nog interessanter om te lezen.

De studie begint met een korte samenvatting waarbij centrale

begrippen, onderzoeksanpak en de belangrijkste bevindingen en beleidsimplicaties worden besproken. In hoofdstuk 2 worden de centrale begrippen van armoede en sociale uitsluiting verder toegeelicht. Anders dan in andere studies waarbij armoede op individueel niveau wordt gemeten, is armoede in deze studie gedefinieerd op huishoudniveau, namelijk: *‘een huishouden is arm wanneer het gedurende een langere periode niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over hetgeen in de samenleving minimaal noodzakelijk is’*. Ondanks de brede definitie is ervoor gekozen om huishoudens met tekorten die langer dan een jaar aanhouden als arm te beschouwen. De grensbedragen voor ‘niet-veel-maartoereikend-criterium van armoede zijn niet meteen duidelijk te vinden, maar worden uiteindelijk op pagina 36 (tweede voetnoot) beschreven. Ook wordt in hoofdstuk 2 kort een theoretisch model gepresenteerd waarin getracht is mechanismen te vinden die het proces kunnen verklaren van de intergenerationele overdracht van armoede en sociale uitsluiting. Hierbij is er gekeken naar risicofactoren op het gebied van: (1) het ontbreken van hulpbronnen en kapitaal (economisch, mense-

lijk en cultureel kapitaal); (2) persoonlijke kernmerken en het type gezin (een- of tweoudergezinnen) waarin kinderen opgroeien. Ook is er gekeken naar het ontbreken van fysieke en psychologische hulpbronnen en op welke mate deze bepalend zijn voor latere armoede en sociale uitsluiting.

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is er in hoofdstuk 3 gebruikgemaakt van een innovatieve onderzoeksoptiek waarin zowel kwalitatieve als kwantitatieve informatie gekoppeld is om het proces achter intergenerationele overdracht te begrijpen. Voor het kwantitatieve deel is er gebruikgemaakt van administratieve gegevens uit het *Inkomenspanelonderzoek* (IPO) van het CBS waarbij informatie van de ouders en hun kinderen met elkaar zijn gekoppeld. Hierbij is data dat voor de ouders bij de IPO beschikbaar was voor de jaren 1985 en 1989, gekoppeld aan data dat bij de IPO voor de kinderen beschikbaar was in 2006-2008. Na de koppeling is er een steekproef van 996 volwassen personen overgebleven die aan de bovengenoemde criteria voldeden, waarvan 310 als kind arm waren. De administratieve data is verder verrijkt met informatie uit 996 face-to-face-interviews om gegevens te verkrijgen over sociale uitsluiting en hulpbronnen. Hierbij zijn aan de 996 respondenten retrospectieven vragen gesteld over hun persoonlijke situatie gedurende drie cruciale leeftijdsperiodes, namelijk tussen hun

achtste en twaalfde jaar; dertiende en achttiende; achttiende jaar en ouder. Bij de operationalisatie van de variabelen is belangrijk om te noemen dat er verschillende schalen voor sociale uitsluiting zijn geconstrueerd om de verschuivende betekenis van sociale uitsluiting over de verschillende levensfasen van de respondent te meten. De data zijn eerst beschreven en de samenhang (correlaties) tussen armoede in de kindertijd en als volwassene geanalyseerd. Ten slotte is er gebruik gemaakt van padmodellen om de routes naar armoede en sociale uitsluiting te schatten.

Beschrijvende resultaten in hoofdstuk 4 laten een padafhankelijkheid zien waarbij personen die als volwassen arm zijn ook in hun kindertijd arm waren. Deze kans is twee keer zo groot dan bij kinderen uit niet-arme gezinnen en wordt sterker wanneer armoede op jongere leeftijd plaatsvond en als de armoede langer duurde. Ook laten de beschrijvende resultaten zien dat opgroeien in armoede samenhangt met een hogere sociale uitsluiting op alle leeftijden. Om de mechanismen hierachter te verklaren worden in hoofdstuk 5 verschillende padmodellen geanalyseerd. Uit de resultaten blijken twee hoofdroutes naar armoede te bestaan. Ten eerste, de sociaal-economische route, waarbij het gebrek aan sociaal en economisch kapitaal in de kindertijd een lagere opleiding, lagere lonen en dus een hogere kans op latere armoede

en sociale uitsluiting voorspellen. Ten tweede, de gezondheidsroute, waarbij armoede in de kindertijd tot meer gezondheidsproblemen en geringe sociale participatie leiden die een lagere opleiding en slechte arbeidsmarkttuitkomsten tot gevolg hebben als volwassene. De studie laat zien dat deze twee centrale routes vooral voorkomen bij kinderen die in *langdurige* armoede zijn opgegroeid en in het algemeen de padafhankelijkheid in latere leeftijden verdwijnt. Er is dus geen aanwijzing gevonden voor de hypothese dat arme kinderen een cultuur van armoede (culture of poverty) ontwikkelen en later zelf afhankelijk worden van de Nederlandse sociale zekerheidsstelsel.

Wat kunnen we uit deze studie leren? Deze studie laat duidelijk zien dat ook in Nederland dat deel uitmaakt van een sterke verzorgingsstaat *langdurige* armoede en sociale uitsluiting tot zeer negatieve langetermijneffecten kunnen leiden niet alleen voor de persoon die het meemaakt maar ook voor hun kinderen. Een goede opleiding en werk zijn bepalende 'ontsnap'-routes uit armoede en daarom is het belangrijk dat huidig en toekomstig achterstandenbeleid zich niet alleen op basis onderwijs richt, maar ook op het voortgezet onderwijs dat cruciaal is voor de transitie naar de arbeidsmarkt.

Irma Mooi-Reci

Keuzenkamp, S. & A. Oudejans

Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, september 2011, 57 pp.

ISBN 978 90 377 0581 2

Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) heeft zich goed vastgebeten in de homoacceptatie: onlangs verscheen het zoveelste rapport over het onderwerp, dit keer onder de titel *Gewoon aan de slag?* (Keuzenkamp & Oudejans 2011), toegespitst op de sociale veiligheid van de werkplek voor lesbische vrouwen en homoseksuele mannen. Het rapport levert interessante en broodnodige inzichten in de acceptatie van homoseksualiteit in concrete situaties, en is daarmee een waardevolle toevoeging aan het inmiddels imposante SCP-oeuvre over het thema. Maar helaas vergeet het SCP om de cruciale rol van gendernormen in de sociale dynamiek van homoacceptatie in kaart te brengen, zodat de waarde van de analyse toch beperkt blijft. De publicatie van het rapport *Gewoon doen* in 2006 (Keuzenkamp et al. 2006) luidde de start in van een reeks SCP-onderzoeken naar homoacceptatie. Het kabinet-Balkenende II was toen aan de macht in Nederland, de rechts-liberale coalitie van VVD, CDA en D66. Homo-emancipatie was sinds de populistische revolte – in gang gezet door de flamboyante Pim Fortuyn – verworden tot een 'maat-

staf' voor het Nederlandschap: het was neergezet als een van de kenmerken waarop de 'Verlichte', 'progressieve' Nederlanders zich onderscheiden van de 'pre-moderne', 'conservatieve' migranten, met name moslims (zie bijv. Mepschen et al. 2010). Homoseksualiteit werd zo gebombardeerd tot een belangrijke politieke controverse. Maar dan wel in een geheel andere context dan voorheen, want van oudsher zijn de banden tussen de homo-emancipatiebeweging en de rechtse politiek niet bepaald sterk te noemen.

De hernieuwde aandacht voor homoseksualiteit resulteerde onder andere in het verzoek van de regering aan het SCP om 'de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland' te onderzoeken, wat tot de publicatie in 2006 leidde. De stroom aan publicaties die volgden heeft een schat aan informatie opgeleverd: zo werden data van Europese sociale vragenlijsten nauwkeurig op een rijtje gezet, webfora doorgespit en geïnterpreteerd, etnische en religieuze groeperingen ondervraagd, houdingen van jongeren gemeten, sportclubs bezocht en homo- en lesbische ouderschappen onder de loep genomen.

Een van de interessantste bevindingen werd al in 2006 gedaan. Uit dat eerste onderzoek blijkt namelijk dat Nederlanders weliswaar zeggen homotolerant te zijn, maar dat deze tolerantie opvallende grenzen heeft: van homo's wordt nog altijd verwacht dat ze zich aan-

passen aan de codes van de dominante heteronormatieve samenleving. Of zoals het SCP het toen verwoordde: 'Men mag wel "zo" zijn, maar moet verder "gewoon" doen' (Keuzenkamp et al. 2006). Terwijl in het nationale discours voornamelijk werd gesproken over problemen met homoacceptatie onder migranten, hield het SCP de 'autochtone Nederlanders' zelf een spiegel voor: 'Jullie zeggen wel tolerant te zijn, maar in de praktijk valt dat nog vies tegen'.

Dit is een belangrijke bevinding, omdat het laat zien dat er kennelijk grenzen zijn aan het idee van de wereldberoemde 'Nederlandse tolerantie'. Homo's die 'te gek' doen kunnen nog steeds op massale weerstand rekenen. Hier verwijst het woord 'gewoon' ook naar in de titel van de publicatie: nichterige jongens, mannelijke meisjes en transseksuelen vallen buiten de traditionele man/vrouw-hokjes die nog altijd stevig overeind staan in Nederland, en zijn dus niet 'gewoon'.

De 'Nederlandse paradox' (Buijs et al. 2011) is hiermee een feit, want hoe kan het dat dit soort vormen van discriminatie en intolerantie gepaard gaan met de bijzonder positieve attitudes van Nederland die het SCP keer op keer constateert in Europees vragenlijstonderzoek? Nederland is daar 'koploper', zoals het SCP het zelf vorig jaar nog verwoordde.

Een belangrijk deel van het antwoord op deze vraag moet in mijn ogen gevonden worden in identi-

ficatieprocessen, waar houdingen ten opzichte van homoseksualiteit ook onderdeel van zijn. Het idee dat je tolerant naar homo's bent, hoort tegenwoordig bij het zijn van een Nederlander, en dus zullen mensen die zich meer Nederlander voelen ook sneller geneigd zijn een vragenlijst over het thema positief in te vullen dan zij die zich minder met het statische label 'Nederlander' associëren. Het is vanuit een antropologisch oogpunt niet verwonderlijk dat dit soort meetbare 'attitudes' met statische categorisering en operationalisering weinig zeggen over daadwerkelijke acceptatie van mensen tijdens de eb en vloed van het dagelijks leven: hoe je jezelf verkoopt in een vragenlijstonderzoek is per definitie anders dan hoe je je daadwerkelijk gedraagt in concrete situaties.

Met de publicatie *Gewoon aan de slag?* maakt het SCP dus precies de juiste beweging: weg van statische categorieën uit vragenlijstonderzoek, en richting daadwerkelijk gedrag in concrete situaties. De bevindingen zijn meteen interessant. 20% van de geïnterviewde respondenten bleek op het werk niet uit de kast te zijn, bijvoorbeeld door vervelende en nieuwsgierige vragen, afkeurende blikken, flauwe grappen en belachelijk maken. Bij transvrouwen neemt discriminatie op het werk schrikbarende vormen aan: driekwart geeft aan het afgelopen half jaar negatief bejegend te zijn op het werk, en pesterijen zijn aan de orde van de dag.

Ondanks deze interessante bevindingen heeft het SCP ook kansen laten liggen. Zo wordt in het theoretisch raamwerk te veel geleund op het raadselachtige werk van Ilan H. Meyer over 'minority stress'. Hij onderscheidt 'binnen en buiten de persoon gelegen factoren' die een rol spelen bij het ontstaan van deze stress, en die alle uiteindelijk voortkomen uit de vraag hoeveel ruimte de betreffende persoon heeft en geeft voor haar 'seksuele voorkeur'. Maar de Nederlandse casus laat zien dat een dergelijke statische benadering van homoseksualiteit tot paradoxen leidt: Nederlanders vullen in vragenlijsten in dat ze niks tegen 'homoseksualiteit' hebben, maar in de praktijk blijken ze er nogal discriminatoire en grillige opvattingen op na te houden.

Het SCP had hier daarom beter kunnen kiezen voor een meer relationele onderzoeksopzet die in staat is om deze dynamiek te vangen. Zo had bijvoorbeeld voortgeborduurd kunnen worden op het steeds invloedrijkere werk van de Franse socioloog Bruno Latour (2004; 2005), die erop blijft hameren dat het van cruciaal belang is om te kijken naar de productie van cultuur door middel van identificatieprocessen die in relatie tot elkaar vorm krijgen.

Een cruciaal relationeel paar bij de culturele productie van homoseksualiteit is mannelijkheid/vrouwelijkheid, want alleen bij de gratie van dat binaire onderscheid kan homoseksualiteit bestaan. Voor

een diepgaand onderzoek naar de complexe culturele dynamiek achter de vorming van opvattingen over homoseksualiteit is het daarom noodzakelijk om te zien hoe mannelijkheid wordt geproduceerd, en hoe dat per definitie altijd gebeurt in relatie tot vrouwelijkheid. Alleen door dat soort processen diepgaand te analyseren kan de complexe dynamiek achter de Nederlandse homoacceptatie (én homofobie) van vandaag in kaart gebracht worden.

Maar daar kan misschien een volgende keer aandacht voor komen. Het SCP kan er namelijk op rekenen dat ook de volgende minister weer bij ze aan zal kloppen met de vraag om een rapport. Want één ding is zeker: homoacceptatie zal voorlopig niet snel van de Nederlandse politieke agenda verdwijnen.

Literatuur

- Buijs, L.J., Hekma, G. & Duyvendak, J.W. (2011). 'As long as they keep away from me. The paradox of antigay violence in a gay-friendly country', *Sexualities* 14 (6): 632-52.
- Keuzenkamp, S. & Oudejans, A. (2011). *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Keuzenkamp S., Bos, D., Duyvendak, J.W. & Hekma, G. (red.) (2006). *Gewoon doen*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Latour, B. (2004). *The politics of na-*

ture: how to bring the sciences into democracy, Cambridge: Harvard University Press.

- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: an introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- Mepschen, P., Duyvendak, J.W. & Tonkens, E.H. (2010). 'Sexual politics, orientalism, and multicultural citizenship in the Netherlands', *Sociology* 44 (5): 962-79.

Laurens Buijs

Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR)

Universiteit van Amsterdam

Stark, T.

Integration in schools. A process perspective on students interethnic attitudes and interpersonal relationships

Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, september 2011, 192 pp.

ISBN 978 90 367 5033 2

In 2011 verscheen een meta-analyse van Pettigrew, Tropp Wagner en Christ in het *International Journal of Intercultural Relations*, waarin werd aangetoond dat contact tussen verschillende groepen leidt tot meer positieve wederzijdse attitudes. Zij betoogden dat het effect van dergelijk contact eigenlijk altijd positief is – en altijd ongeveer even sterk – ongeacht of een aantal aanvullende condities (zoals gelijkwaardigheid van de relatie of het samenwerken aan een gemeenschappelijk doel) werd vervuld. De

auteurs besteedden ook aandacht aan negatief contact tussen verschillende etnische groepen, waarbij zij stelden dat dit zeer zeldzaam is en daarom empirisch niet zichtbaar wanneer relaties tussen groepen in heterogene omgevingen worden onderzocht. Kortom, wanneer groepen mengen, worden attitudes over en weer vanzelf beter.

Verschillende Nederlandse studies in schoolklassen laten echter positieve, negatieve of nul effecten zien van het aantal scholieren uit minderheidsgroepen op de interetnische attitudes van autochtone leerlingen. Daarnaast liep een door Tobias Stark bezochte hiphop bijeenkomst voor jongeren van verschillende etnische achtergronden niet uit op meer vriendschappen tussen deze groepen, maar eindigde de bijeenkomst in een vechtpartij langs etnische scheidslijnen. Het uitstekende proefschrift van Tobias Stark *Integration in Schools: A Process Perspective on Students' Interethnic Attitudes and Interpersonal Relationships* doet een poging deze empirische puzzels op te lossen, en slaagt daar grotendeels in. Wat niet onvermeld mag blijven, is dat de auteur zelf een longitudinale dataverzameling heeft gedaan. Een inspanning die op zichzelf reeds een compliment waard is. Stark verzamelde zes van zeven waves van de The Arnhem School Study (TASS), een sociometrische dataverzameling onder 800 leerlingen van Arnhems primair onderwijs, en 1350 middelbare

scholieren uit dezelfde stad. De TASS-data vormen de empirische basis van het boek.

Het proefschrift bestaat uit drie delen. In het eerste deel onderzoekt de auteur het effect van negatieve interetnische relaties in de klas op negatieve attitudes ten opzichte van de andere groep als geheel. Een hoofdstuk wordt besteed aan de vraag of een neiging tot het aangaan van banden met leden van dezelfde groep wordt veroorzaakt door een voorkeur voor de eigen groep als zodanig, of als toevallig bijproduct van een voorkeur voor mensen met dezelfde opvattingen. Het laatste deel betreft een kritiek van modelspecificaties die mogelijk tot verkeerde conclusies hebben geleid in eerder onderzoek.

De Arnhemse schoolklassen variëren van overwegend autochtoon tot volledig gemengd. De eerste hoofdstukken behandelen de *kwantiteit* van het interetnische contact. Stark toont aan dat autochtone studenten met overwegend positieve relaties met medeleerlingen van Turkse en Marokkaanse afkomst, positievere houdingen jegens de groepen als geheel ontwikkelen. Voor autochtone leerlingen die overwegend onvriendelijke relaties met leerlingen van een andere etnische herkomst hadden, was het effect op de houding naar de betreffende etnische groepen negatief. Omdat de groep leerlingen met overwegend positieve interetnische relaties ongeveer even groot is als de groep

met overwegend negatieve relaties, wordt geen effect gevonden van de samenstelling van de klas wanneer niet wordt gecontroleerd voor kwaliteit van relaties. Vervolgens toont Stark nog aan dat een vergelijkbaar proces voor allochtone leerlingen en hun houdingen naar autochtonen plaatsvindt. De eerste empirische puzzel is opgelost door niet alleen te kijken naar de samenstelling van de klas, maar de inter-persoonlijke relaties in het klaslokaal te verdisconteren. Na het vaststellen van de effecten van positieve en negatieve interetnische relaties, gaat het proefschrift verder met het onderzoeken van het waarom van het ontstaan van mono-etnische vriendschappen. Niet een voorkeur voor de eigen etnische groep, maar een voorkeur voor medeleerlingen met dezelfde interesses kan leiden tot etnische segregatie in relaties. Bovendien laat dit hoofdstuk zien dat wanneer bepaalde voorkeuren gerelateerd zijn aan etniciteit, het benadrukken van die voorkeuren kan leiden tot negatievere relaties tussen etnische groepen. Dit is wat er gebeurde bij de jongerenactiviteit die Stark bijwoonde. Verschillende etnische groepen bleken inderdaad van hiphop te houden. Een hiphopmiddag leidde echter niet tot betere relaties, maar tot interetnisch conflict, omdat het soort hiphop waaraan de voorkeur werd gegeven per etnische groep bleek te verschillen. En het belang van dit verschil in muzieksmaak werd door de gezamenlijke activiteit benadrukt.

Het laatste deel behandelt hoe misspecificatie van modellen mogelijk heeft geleid tot verkeerde conclusies in de literatuur. Met behulp van simulatiemodellen wordt getoond hoe foutief kan zijn geconcludeerd dat een groter aandeel studenten uit minderheidsgroepen leidt tot meer ervaren competitie en dreiging. Interetnische vriendschappen worden dan in gemengde omgevingen minder waarschijnlijk omdat de sterkere dreiging zou leiden tot een sterkere voorkeur voor banden met de eigen etnische groep. Een alternatieve verklaring, overigens niet bedacht door Stark, luidt dat een groter aandeel scholieren uit een minderheidsgroep leidt tot minder interetnische contacten, omdat etnische minderheden in hun volledige vriendschapsbehoefte zouden kunnen voorzien door het aangaan van banden met leden van dezelfde minderheidsgroep. Niet de voorkeur voor het omgaan met de eigen groep verandert, maar de mogelijkheden om deze voorkeur te volgen. Voor dit laatste mechanisme vindt Stark ondersteuning: zonder de preferenties van actoren te veranderen, leiden meer gemengde omgevingen tot sterkere segregatie. Jammer is het dat niet wordt aangesloten bij de beroemde studie van Schelling naar etnische segregatie. Stark schrijft aan het begin van het boek dat hij de empirische puzzels op kan lossen door aandacht te besteden aan *het proces* van interetnische relaties en attitudes. Het

eerste deel van zijn proefschrift, maakt echter vooral gebruik van cross-sectionele data. Hoewel hij dus zijn claim naar mijn mening niet volledig waar kan maken, brengt hij het onderzoek zeker een stap verder. Na het lezen van dit proefschrift staat de conclusie van Pettigrew, Tropp, Wagner en Christ minder sterk. Ja, interetnisch contact in het klaslokaal kan leiden tot meer begrip tussen verschillende etnische groepen, maar het kan ook resulteren in het

tegendeel. De condities waaronder interetnisch contact plaatsvindt, zijn hiermee opnieuw onderwerp van studie. Niet alleen voor sociaalwetenschappelijke onderzoekers is dit proefschrift daarmee van belang. Ook beleidsmakers en onderwijzers kunnen hun voordeel ermee doen. Niet in het minst omdat Stark zich liet inspireren door concrete ervaringen in het veld.

Eva Jaspers